

מלאכתו של העורך במדרשי-הכתוב: "ותהיינה מורת רוח ליצחק ולרבקה"

תקציר

לפנינו שלושה מדרשים, הדנים בפסוק "ותהיינה מרת-רוח ליצחק ולרבקה (בראשית כ"ו, לה)."

אחת התמיהות, המתעוררות למקרא הפסוק, היא מדוע יצחק מוזכר לפני רבקה בקשר למורת-הרוח של הורי עשו מהנישואין הפסולים, לדעתם, של עשו, בנם.

מדרש או מעמידנו על העובדה, שרבקה לא הייתה מקפדת על טינופת עבויז – בניגוד ליצחק, שהוא בן-קדושים, ולכן הוא הקפיד יותר.

מדרש ב' מלמדנו, שליצחק יש חוסר במידע על תכניות ה' לפי הנבואה לרבקה על שני הבנים שייולדו. חוסר-ידע זה מוצג במדרש – כיתרון ליצחק, אך דמותו של יצחק מתחילה להיסדק במקצת.

מדרש ג' מדגיש, שליצחק אין בינה יתרה על-פני רבקה. לפי מדרש זה, נוצר שוויון בין יצחק לרבקה.

הבאת המדרשים בצורה הדרגתית זו ובסדר זה – מעידה, כי לעורך הייתה מגמה ברורה בעריכתו.

מבוא

מדרשי חז"ל נאמרו, הועברו מדור לדור ונכתבו, כידוע, על-ידי גברים – בתרבות, אשר בה הנשים אינן מהוות חלק מהקהילה, הלומדת והמתפתחת מבחינה רוחנית. אולם, מבין השיטין, בינות לאמירות הלכתיות או אגדתיות – ניתן להבחין ביחסם של חז"ל לנשים, בהתייחסותם לאורח-חייהן ולנושאים, הקשורים בהן בתחומים שונים.

אמירות אלו של חז"ל הן שהביאו אותי לעסוק ולחקור דווקא בקובץ מדרשים, אשר מעלה שאלה בענייניו של יצחק, מסכם את דבריו בהקשרו של אב זה, אך בין השיטין עוסק רובו ככולו ברבקה, במוצאה, בדרכי-התנהגותה ובבינתה.

חז"ל יוצרים עימות מוסווה בין יצחק לרבקה, כאשר לפעמים ידו של זה על העליונה, ולפעמים ידה של זו על העליונה. מגמת העורך מתערבת בתבונה ויוצרת מארג, שיש אמירה ברורה בסופו.

תאריכים: נשי עשו; יצחק; רבקה; עשו; הקדמת יצחק לרבקה.
מילות מפתח: מורת רוח; עבודה זרה; כלי חרס וכלי עצם; בינה.

מדרש בראשית רבה הוא מדרש אגדה ארץ-ישראלי קדום, המתוארך לראשית המאה החמישית לספירה. הוא הקדום מבין מדרשי-האמוראים ומשקף שלב-מעבר בין סגנון מדרשי-ההלכה התנאיים לסגנון מדרשי-האגדה.¹ מעצם טבעו – כמדרש, המוסב על ספר בראשית, הוא מכיל מדרשים על אבות-האומה ועל אמותיה. במדרשים רבים חז"ל מפארים ומאדירים את שם גיבורי-תרבותם, אך במדרשים מסוימים הם גם מותחים ביקורת על אודות מעשיהם ואופיים. מאמר זה, העוסק בקובץ המדרשים בבראשית רבה ס"ה – מבקש לבחון את דרכו של כל אחד מהמדרשים בקובץ, את מניעיו ואת מגמתו. נוסף על כך, הוא מבקש להוכיח, כי לעורך-המדרש הייתה מגמה מכוונת בדרך סידורו את קובץ-המדרשים.

1. הסיפור המקראי וקובץ המדרשים:

קובץ המדרשים, אשר המאמר עוסק בו, מבוסס על הסיפור המקראי בבראשית כ"ו, לה:

(לד) וַיְהִי עֲשׂוֹ בֶן אַרְבָּעִים שָׁנָה

וַיִּקַּח אִשָּׁה אֶת יְהוּדִית בַּת בְּאָרִי הַחִתִּי

וְאֵת בְּשֵׁמֶת בַּת אֵילָן הַחִתִּי:

(לה) וַתְּהִיֶּינָּ מֵרֵת רוּחַ לְיִצְחָק וּלְרַבֵּקָה:

פסוק זה מופיע במקרא במהלך תיאור סיפור חייו של יצחק אבינו. עשו נושא נשים חתיות, ולהוריו נגרמת מורת-רוח. משמעות הביטוי: מורת-רוח (צירוף יחידאי במקרא!) היא רוגז, מרירות או התמרמרות.² בסיפור המקראי מופיע שמו של יצחק לפני שמה של רבקה בציון מורת-הרוח, ונראה, כי הדבר עורר תמיהה בקרב הדרשנים, כפי שנראה בקובץ המדרשים שלהלן:

בראשית רבה ב' (תאודור-אלבק) פרשה ס"ה, ד, עמ' 715

(לה) ותהיין מרת רוח ליצחק ולרבקה.

למה ליצחק תחילה?

אלא על-ידי שרבקה היתה בת כומרים,

לא היתה מקפדת על טנופת עבודה זרה,

וזה היה בן קדושים, והיה מקפיד.

לפיכך ליצחק תחילה.

ב. ד"א

למה ליצחק תחילה?

(שהייתה יודעת מקודם לכן),

1. ראו: ח' מאק, **מדרש האגדה**, תל-אביב תשמ"ט, עמ' 65.
2. ראו: א' אבן-שושן, **המילון החדש**, ירושלים תשכ"ח, רוגז, דאבון-לב, צער.

שהדבר תלוי בה,

שני ויאמר ה' לה: שני גויים בבטנך וגוי' (בראשית כ"ה, כג).

לפיכך ליצחק תחילה.

ג. ד"א

למה ליצחק תחילה?

שדרכה שלאשה להיות יושבת בתוך ביתה,

ודרך האיש להיות יוצא בשוק וְלָמַד בִּינָה מִבְּנֵי-אָדָם.

וזה – על שכהו עיניו, ויושב (=הרי הוא יושב. לפנינו: ו' הנשוא) בבית.

לפיכך ליצחק תחילה.

ד. אמר ר' יהושע בן לוי:

הורו לסלק ממנו רוח-הקדש.

1.1. הרקע לקובץ ותיאור הקובץ

נישואי עשו לנשים חתיות מתואר במקרא – כמעשה, הגורם מורת-רוח להוריו: "וַתְּהַיֵּינָ מֵרֵחַ לְיִצְחָק וּלְרַבְקָה".

מפרשנויות שונות, שאינן מוצגות במאמר זה,³ עולה, כי לא רק עצם הנישואין לבנות-חת, מעמי-כנען, אשר כבר מימי אברהם, אבי-יצחק, נמנעה המשפחה מלבוא עמם בקשרי-הנישואין,⁴ גרם מורת-רוח ליצחק ולרבקה, אלא גם ממעשיהן, שהיו עובדות עבודה זרה, ובכך הן היו ממרות את חיי יצחק ורבקה, ממרות את פיהם וגורמות להם להתמרמרות.

מתוך ארבעת המדרשים בקובץ שלעיל – שלושה פותחים בהעלאת קושי: "למה ליצחק תחילה?", ומסיימים במשפט מסכם מעין הפתיחה: "לפיכך ליצחק תחילה".

לשלושה מדרשים אלו קיים מבנה ספרותי צורני, הנראה כמבנה כיאסטי,⁵ כאשר במרכז ישנו משפט, המהווה, לדעתי, את מוקד המדרש בכל אחד מהם. על-פי משפט זה אנתח את תשובת הדרשן על הקושי שהציג ואת מגמתו.

המדרש הרביעי מכיל משפט אחד, והוא שונה מבחינה סגנונית.

במאמר זה אנתח את שלושת המדרשים הראשונים, ואנסה לבחון את הנקודות הבאות:

א. מהו התירוץ, אשר כל מדרש בחר להביא?

ב. מהי המגמה של כל אחד מהתירוצים?

3. לפי הפרשנות הקלסית, נראה, כי נשי עשו המרו את פי יצחק ורבקה (אונקלוס) והיו משתחוות לעבו"ז, ובמעשיהן הרעים הן מתכוונות למרוד ביצחק וברבקה. הן היו ממרות את חיי יצחק ורבקה וגורמות להם לכעס ומרירות (רש"י, רשב"ם ואבן עזרא).

4. "ויאמר אברהם אל עבדו... ואשביעך בה'... אשר לא תקח אשה לבני מבנות הכנעני..." (בראשית כ"ד, א-ג).

5. ראו: י' פרנקל, **דרכי האגדה והמדרש**, א, גבעתיים תשנ"א, עמ' 260.

וראו: י' פרנקל, 'התבניות של סיפורי האגדה התלמודית', **מחקרי המרכז לחקר הפולקלור**, ז (תשנ"ג), עמ' מה-צז.

ג. מדוע בחר עורך-המדרש לסדר את הקובץ דווקא בסדר זה? האם ניתן לזהות מגמה או קו פרשני, שעורך-המדרש מכוון אליו בסדר זה של המדרשים?

1.2. ניתוח שאלת המדרשים: למה ליצחק תחילה?

בפסוק: "ותהיין מורת רוח ליצחק ולרבקה" – מופיע שמו של יצחק לפני שמה של רבקה. הקושי, שמעוררים בעלי המדרשים, הוא מדוע הוזכר יצחק לפני רבקה: "למה ליצחק תחילה"? לכאורה, נראה, כי שאלה זו מלאכותית, שהרי באופן טבעי אם רוצים להזכיר את יצחק ורבקה, יצחק הוא, שיוזכר ראשון – בשל היותו הגבר, כמקובל בסיפור המקראי,⁶ אך מעיון בתוכן הדברים אכן נראה, שסדר הזכרת הדמויות בפסוק – צריך היה להיות שונה.

המכיר את הסיפור המקראי – יודע, כי מעשיו של עשו גרמו מורת-רוח לאמו כבר מנערותו, ואילו אביו אהב אותו ואת דרכיו.⁷ הבקי בתחילתו של הסיפור – אינו יכול שלא להתרשם מסיומו. מאמציה של רבקה ותחבולותיה, הגורמים לכך שיעקב, בנה הצעיר והאהוב, יקבל את הברכה, שאינה מגיעה לו בדין – מרשימים ביותר. ההצלחה במשימה – מעניקה את אשרור האל למעשי רבקה ומעצימה את המרחק שבין רבקה לבין בנה הבכור, עשו.

על-כן, ישנה ציפייה, שכאשר מופיע תיאור בדבר מורת-רוח ואי שביעות רצון של יצחק ורבקה ממעשי עשו ובני ביתו – יופיע שמה של רבקה בראשונה. ברור, שרבקה היא זו שלא אהבה את נוכחות נשיו בביתה, בהיותן נשי בנה הפחות אהוב.

הציפייה מתעצמת נוכח העובדה, כי רבקה היא חמות, ודבר מצוי הוא, שאין השלום שרוי בין כלה לחמותה.⁸ מעבר לכך, רבקה היא אישה, ומטבע הדברים חֲבֵרְתָהּ האינטימית היא עם הנשים, והוא נמצאת רוב היום בביתה, כפי שנהוג היה בתקופת-המקרא, ומתוך כך מתחככת עמן במידה רבה יותר מאשר יצחק.

נראה, כי הקושי שהעלו הדרשנים אינו נובע רק מהעניין הרעיוני, אלא גם מהמבנה הספרותי שבפסוק – אריכות-הלשון. ניתן היה לכתוב: ותהיין מורת רוח להוריו או ליצחק ורבקה. מעצם הזכרת שמות שניהם וחזרה על אות-היחס ל': ליצחק ולרבקה – משמע, שלכל אחד מהם נגרמה מורת-הרוח בצורה שונה.⁹ מעובדת הקדמת יצחק לרבקה – ניתן להבין, שמורת-הרוח של יצחק מכלותיו הייתה חריפה יותר מזו של רבקה.

נוכל לומר אם כן, כי בשאלתו הניח הדרשן, שמורת-הרוח של יצחק שונה משל רבקה, ושליצחק נגרמה מורת-הרוח בצורה קשה יותר מרבקה.

6. "על כן יעזוב איש את אביו ואת אמו" (בראשית ב', כד). "ויעל אברהם ממצרים, הוא ואשתו" (בראשית י"ג, א). "ואברהם ושרה זקנים באים בימים" (בראשית י"ח, יא) ועוד. לגבי השאלה: למה ליצחק תחילה – מציין המהרז"ו, ששאלה זו צריכה עיון, כי "מן הדין להקדים האיש – לאישה, והאב – לאם". מדרש רבה, פירוש מהרז"ו, ל-ס"ה, ד.
7. כבר בהריגה יודעת רבקה, כי יהיו לה שני בנים, ומהם יצאו שני לאומים: "ורב יעבד צעיר" (בראשית כ"ה, כג) ובנערותם: "ויגדלו הנערים... ויאהב יצחק את עשו, כי ציד בפיו, ורבקה אוהבת את יעקב" (שם, כז-כח).
8. אנו מוצאים במקורות סימוכין לכך שהקשר בין הכלה לחמות הוא "רגיש". השווה, למשל, את דברי המאירי בבית הבחירה, חולין עמ' ריח: "...ובדרש אמרו: אם ידור גדי עם נמר, תדור כלה עם חמותה...". וכן הרש"ר הירש בפירושו לפסוקנו בבראשית. והוא מוסיף: ובפרט, כאשר זו האחרונה אינה מחבבת גם את הבן. ועוד.
9. פירוש יפה תואר, למדרש על פסוקנו: ואין לומר, שִׁמְרוּ שניהם יחד, והכתוב מונה (=מפרט) ליצחק תחילה מפני חשיבותו, דאם כן היה לו לומר: ותהיין מורת רוח ליצחק ורבקה, ומדאמר לרבקה – משמע לרבקה אחר זמן. אמנם לפי כללי הלשון הנהוגים היום, יש צורך לחזור על סימני היחס, אך, כנראה, בתקופת המקרא והמדרש – לא תמיד היו מחוייבים לכללי-לשון אלו.

שנתון "jke" – תשס"ט – כרך י"ד

2. ניתוח מדרש א': לא הייתה מקפדת

(לה) ותהיין, מרת רוח ליצחק ולרבקה

1. למה ליצחק תחילה?
2. אלא על-ידי שרבקה היתה בת כומרים,
3. לא היתה מקפדת על טנופת עבודה זרה,
4. וזה היה בן-קדושים,
5. והיה מקפיד.
6. לפיכך ליצחק תחילה.

המדרש בנוי במבנה כיאסטי.¹⁰ שורות 1+6 מהוות את המסגרת. שורות 2+4 מהוות בהנגדה את המעטפת ואת ההכנה למוקד-המדרש, המופיע בשורה 3 ובשורה 5, המקבילה לו, שוב, בהנגדה.

התשובה, שבעל מדרש זה משיב על השאלה: למה ליצחק תחילה – מתייחסת לעברם של יצחק ורבקה ולשורשיהם.

מורת-הרוח מתפרשת על-פי מדרש זה – כחוסר שביעות רצון, כהתמרמרות ומרירות.

הזכרת שמו של יצחק תחילה בעניין מורת-הרוח היא לזכותו. הזכרת שמה של רבקה אחריו, לפי בעל המדרש, היא לגנותה.

2.1. בן הקדושים ובת הכומרים:

לפי המדרש, גדלה רבקה בבית של כומרי עבודה זרה, ובשל כך, סף רגישותה לעבודה זרה היה נמוך. לעומתה, יצחק – "בן קדושים", לא נחשף עד כה במידה רבה כל-כך לעבודה זרה. כעת, כאשר העבודה הזרה הגיעה לתוך ביתו, ובמיוחד – על-ידי נישואי בנו, היה לו הדבר קשה מנשוא.

על-פי המדרש, מורת-הרוח של יצחק ושל רבקה הייתה שונה, והיא נבעה משוני תרבותי (הסביבה שגדלו בה), ואולי אף גנטי מולד (הגנים הטהורים של אברהם ושרה אינם דומים לגנים של משפחת בתואל ולבן). מבחינת הדרשן ישנה מעין השוואה סמויה בין יצחק ורבקה. בגלל אי-שוויון זה – רבקה יוצאת, כשידה על התחונה. יצחק עדיף עליה, מכיוון שהוא בן-קדושים.

מדרש בראשית רבה נתהווה ברובו כתוצאה מהתמודדות, כתוצאה ממאבק רוחני של יוצרי המדרש בינם לבין עצמם או בינם לבין אמונות ודעות זרות ותרבויות אחרות.¹¹ ייתכן, שהדרשן נקט מסר חינוכי, שהתאים למאבקים, שליוו את תקופת התהוות מדרש זה, והדרשן יוצא בעקיפין נגד התרבויות הזרות: גרסא דינקותא היא כה חזקה, עד שהיא טבועה עמוק בנפש ובאה לידי ביטוי בצמתים שונים במהלך-חיינו של אדם. תגובתם השונה של יצחק ורבקה על מעשי-כלותיהם היא אחת ההוכחות לכך. בהעצמת דמותו של יצחק כבן-קדושים – מחזק המדרש את שומעיו לשמור ולשמר דווקא את גרסת בית אבא, אשר בו גדל יצחק.

10. ראו: פרנקל (לעיל הערה 5) – הפניה למבנה כיאסטי.

11. א' שנאן, עולמה של ספרות האגדה, תל-אביב תשמ"ז, עמ' 17.

המבנה הספרותי של המדרש מדגיש את הניגוד שבין יצחק ורבקה: היא – בת הכומרים, והוא – בן הקדושים. ומהי קדושתו (שורה 5)? שהיה מקפיד. מרכז המדרש בשורה 3 מעצים את דרגתה הנמוכה של רבקה, כיוון שהיא ההפך הגמור מהקפדתו של יצחק: "לא היתה מקפדת".

2.2. השוואה למקבילות:

למדרש זה קיימות שתי מקבילות:

האחת – במדרש תנחומא על המילים "ותכהין עיניו מְרָאֵת" (בראשית כ"ז, א). מדרש תנחומא נחשב למדרש מאוחר יותר מ בראשית רבה.¹²

השנייה – במדרש אגדה לפסוקנו,¹³ על המילים "ותהיין מורת רוח". מדרש זה מאוחר אף למדרש תנחומא, וייתכן, שלפניו עמדו המקבילות שלהלן.

מדרש אגדה (מהדורת בובר) בראשית כ"ו, לה, עמ' סז	מדרש תנחומא (ורשא) פרשת תולדות סימן ח	בראשית רבה (תאודור-אלבק) פרשה סה, סימן ד
[לה] ותהיין מורת רוח וגו'... ...אם כן למה לא נעשית רבקה סומא?	ותכהין עיניו... ...ואם כן למה לא כהו עיני רבקה? א"ר אבהו: משל למה הדבר דומה? למי שהיה טעון כלי עצם וכלי חרס. הקיש כלי עצם לכלי עצם, לא נשבר; הקיש כלי עצם לכלי חרס, נשבר כלי חרס. אף רבקה – לפי שהקישו לה נשי עשו, שנבראו מן העצם כמותה – לא הזיקוה.	(לה) ותהיין מרת רוח ליצחק ולרבקה למה ליצחק תחילה? אלא על-ידי שרבקה הייתה בת כומרים, לא היתה מקפדת על טנופת עבודה זרה. וזה היה בן קדושים , והיה מקפיד. לפיכך ליצחק תחילה.
אלא רבקה היתה מלומדת, שמקטירים בבית אביה לע"ז. על כן לא נסתמית (=נסתמאה). אבל יצחק שיהיה(=שהיה) עולה תמימה נסתמה (=נסתמא).	אבל יצחק, שהיה מן העפר – הזיקוהו, שנאמר: וייצר ה' אלהים את האדם עפר... (בראשית ב', ז) – הזקין מְהֵרָה וכהו עיניו.	

12. ראו: מאק (לעיל הערה 1), עמ' 83, 87.

13. **מדרש אגדה על חמישה חמשי תורה** (מהדורת בובר עמ' סז).

2.3 כלי-החרס וכלי-העצם:

המדרש בתנחומא מוסב על דיבור המתחיל: "ותכהין עיניו" ומתמקד בכחות-העיניים – בניגוד לבראשית רבה, אשר התמקד במורת-הרוח.

בתחילת-המדרש (בחלק שאינו מובא לעיל) – מתאר מדרש תנחומא את השתלשלות-העיניים עד לכחות-עיניו של יצחק: עשו נשא נשים נכריות, אשר עבדו עבודה הזרה, בעקבות העבודה הזרה, אשר נכנסה לבית-יצחק, הסתלקה השכינה ממנו. ראה יצחק את מעשי כלותיו – והצטער. החליט הקב"ה להכהות את עיני יצחק, כדי שלא יראה את הנעשה, ויימנע ממנו צער נוסף.

בהמשך המדרש, (המופיע בטבלה שלעיל) – פותח בעל המדרש בשאלה: "ואם כן, למה לא כהו עיני רבקה?"

שני המדרשים שלפנינו פותחים בשאלה:

המדרש בתנחומא – בניגוד למדרש בבראשית רבה – מתמקד בשאלת הפתיחה ב**רבקה**, ולא ב**יצחק**.

כמו-כן השאלה בבראשית רבה רומזת ל**הבדל ענייני** בין יצחק לרבקה. השאלה מתמקדת בעניין הקדימות. על-פי השאלה יש לאחד מהם עדיפות או חיסרון על-פני השני; הם בוודאי **אינם שווים**, כיוון שאחד מופיע לפני זולתו. בתשובת המדרש ראינו, כי ההבדל ביניהם – בא לידי ביטוי בעדיפות מובהקת ליצחק על-פני רבקה.

לעומתו, מדרש **תנחומא** יוצא מנקודת-**שוויון** מוחלטת:

עצם השאלה: "אם כן, למה לא כהו עיני רבקה?" – מצביעה על כך, שר' אבהו האמין, כי נקודת-המוצא או הרמה הרוחנית של יצחק ורבקה – **שוות** הן. מה שמפריע ליצחק, שבשלו היה צורך להכהות את עיניו – בוודאי הפריע גם לרבקה, ובאותה מידה ממש.

כאשר יוצאים מהנחה כזו, לא נותר אלא לברר, מדוע אם כן, לא כהו אף עיני רבקה. מובן, שהנחה זו עומדת בסתירה גמורה לנקודת-המוצא בבראשית רבה.

בתשובתו ממשיך ר' אבהו משל:

מן המשל עולה בבירור, כי ישנה **עדיפות לכלי-העצם** בהקישם, בהיתקלותם בכלי-חרס. הם חזקים יותר מכלי-החרס, עמידים יותר, ניתן להקישם זה בזה ללא החשש פן ייזקו. לעומתם, כלי-החרס, שהם כלים זולים יותר, כאשר כלי-עצם נוקשים בהם – הם ניזוקים, נשברים.

בנמשל, כלי-העץ מייצגים את האישה, וכלי החרס – את הגבר. עדיפות כלי-העצם על כלי-החרס – מבוטאת באופן **מגדרי**, כעדיפות רבקה – בהיותה **אישה** – על-פני יצחק בשל היותו **איש**, **גבר**.

נראה, כי בעל המדרש התכוון בפועל "הקיש" למפגש לא חיובי של היתקלות, פגיעה, ואולי – אף **מוקש**.¹⁴

על כן, על-פי המדרש, רבקה, אשר **נבראה מהעצם** בהקשה בנשות עשו, כלומר בהיתקלה בהן בצורה זו או אחרת – היתקלות, שעלולה (או אפילו מטרתה להוות מוקש) להזיק – לא ניזוקה מהן, כיוון **שגם הן נבראו מהעצם** כמותה. לכן כאשר "ברואת-עצם" נפגשת עם "ברואת-עצם" אחרת, אין היזק, כמו בהקשת כלי-העצם אלו באלו.

14. ראו: אבן שושן (לעיל הערה 2), נק"ש א. בהפעיל – משמעו: דפק, הלם, חבט. לעומת זאת, נק"ש ב. הוא במשמעות מוקש.

לעומתה, יצחק, בהיותו איש, **הנברא מן העפר**, בדיוק כמו כלי-החרס, הניזוקים מההקשה בכלי-העצם, נתקל בנשי עשו, העובדות עבודה זרה ומהוות לו מוקש, ניזוק בקלות ובמהירות בהיתקלות זו, ובלשון המדרש: הזקין מהרה וכהו עיניו. חולשתו של יצחק מועצמת במדרש זה באופן משמעותי – ביחס לחוסנה של רבקה.

נוכל לסכם ולומר, כי לפנינו מצויים שני מדרשים בעלי מגמות שונות, המשווים בין יצחק לרבקה בפרשת נשי עשו:

שני המדרשים מעוררים שאלה:

בראשית רבה, המדרש הקדום יותר,¹⁵ מתמקד ביצחק. בשאלה, שמעלה מדרש זה, נרמזת מגמתו האי-שוויונית – בהדגשתו את השוני המהותי בין יצחק לרבקה. תשובתו על השאלה מוכיחה את מגמתו במתן העדפה ברורה ליצחק על-פני רבקה. עצם הזכרת יצחק תחילה היא יתרון בשבילו.

בתנחומא, מדרש מאוחר יותר (ייתכן, שהשקפת-עולמו של עורך מדרש זה הייתה שונה מהשקפת-עולמו של עורך מדרש בראשית רבה), מוצגת השאלה מזווית שונה – בהתמקדות ברבקה. השאלה חותרת לשוויוניות בין יצחק לרבקה. בתשובה נראה, כי קיים שוני ביניהם, שוני מגדרי, שהוא אמנם מהותי, אך נובע מתפיסת מושגים שונה ומהשקפה שונה. במקרה זה מעניק המדרש עדיפות ברורה לרבקה על-פני יצחק. עצם הזכרת יצחק תחילה מכוונת לשם הבנת חולשתו.

2.4 העולה התמימה והמורגלת בעבודה זרה:

בתחילת-המדרש (בחלק שאינו מובא לעיל) – מפורטים מעשיהן הרעים של נשי עשו, ומועלית ההשערה, שכתוצאה ממעשיהן – נעשה יצחק סומא. בהמשך המדרש (המופיע בטבלה שלעיל) מועלית השאלה: למה לא נסתמאה רבקה? גם כאן נוצר רושם של איזון ושוויון כמו במדרש תנחומא.

מקריאת התשובה – עולה, כי מדרש אגדה לפסוקנו נוקט קו, שהלך בו בראשית רבה, והוא אף מעצים את הדמויות ואת מעשיהן:

בראשית רבה תולה הדרשן את זכותם של גיבורי-המדרש או את גנותם – במשהו שאינו תלוי בהם, אלא **במקור היוולדם** "בת כומרים" ו"בן קדושים".

בקו דומה, אך בשינוי מועט – תולה מדרש-אגדה לפסוקנו את העניין **במעשיהם** של הגיבורים עצמם: רבקה **מורגלת לעבודה זרה**, אמנם בגלל בית אביה, אך המרכז עובר משורשיה – אליה. יצחק – **עולה תמימה**. לא בשל זכות אבות **כבן של** (קדושים), אלא בזכות עצמו. הפער בין יצחק ורבקה גדל לזכותו של יצחק.

אם נשים לב, הקו, שנוקט מדרש אגדה לפסוקנו **בשאלתו** (קו שוויוני בין יצחק לרבקה), אינו עולה בקנה אחד עם הקו, שהוא נוקט **בתשובתו** (פער לזכות יצחק בהשוואה לרבקה).

אולי ניתן לומר, כי מדרש זה הכיר את שני המדרשים הקדומים לו: מדרש בראשית רבה ומדרש תנחומא ומיזג אותם. בשאלתו הוא מעלה רעיון חתרני-שוויוני בין רבקה ליצחק – כתנחומא,

15. ראו: מאק (לעיל הערה 1), עמ' 65.

(אולי – כדי לגרות או לקומם את השומע), ובתשובתו הוא חוזר בו מרעיון זה ונוקט את הקו של בראשית רבה.

3. ניתוח מדרש ב': שהדבר תלוי בה

ד"א

1. למה ליצחק תחילה?
2. (שהיתה יודעת מקודם לכן),
3. **שהדבר תלוי בה,**
4. שנאמר: ויאמר ה' לה: שני גוים בבטנך וגו' (בראשית כ"ה, כג).
5. לפיכך ליצחק תחילה.

גם מדרש זה בנוי במבנה ספרותי-צורני-כיאסטי.¹⁶

למדרש זה – מספר נוסחים:

נוסח זה של המדרש מופיע במלואו בכתב-יד לונדון בלבד. אלבק מציין, כי הוא הסתמך על כתב-יד זה, כיוון שהוא "המעולה מכל כ"י".¹⁷

בתחילה אנתח את המדרש על-פי נוסח זה, ובהמשך אדון בנוסחים השונים ובמשמעותם. המסגרת החיצונית של המדרש – שורות 1+5 מורכבת מפתחה ומסיום; המסגרת הפנימית בנויה משורות 2+4, וממלאת את תפקידה כמסגרת גם מבחינת הבנת המדרש מבחינה רעיונית. שורה 3 מהווה את מרכז המבנה הכיאסטי ומהווה גם את מרכז המדרש מבחינה רעיונית. המעבר בין המסגרות נוצר על-ידי שאלה שמעלה הקורא, כאשר שורה 3 נותנת את המענה, שהוא מוקד-המדרש.

התשובה, שמדרש זה משיב על השאלה: למה ליצחק תחילה – מתייחסת למידת המוכנות הנפשית של יצחק ורבקה.

על-פי מדרש זה מתפרשת מורת-הרוח כנובעת מהפתעה.

הזכרת שמו של יצחק תחילה בעניין מורת-הרוח – אינה לזכותו ואינה לגנותו. לפי המדרש, היא פועל יוצא של מרכיב פסיכולוגי-נפשי, פועל יוצא של ממד ההפתעה, מעין תגובה רפלקסיבית מותנית של חשיפה במפתיע לעובדה, שאינה צפויה ואינה תלויה בנחשף.

3.1. מוכנות נפשית מול הפתעה גמורה

לרבקה הייתה מוכנות נפשית למעשי עשו ונשותיו. בשורה 2 אומר המדרש: "שהיתה יודעת מקודם לכן". המילים "מקודם לכן" מתארות זמן, ועל כן עולה השאלה: מתי?

16. ראו: פרנקל (לעיל הערה 5) – הפניה למבנה כיאסטי.

17. ראו: מדרש בראשית רבא (מהדורת תאודור-אלבק), בעמ' לוח הסימנים בחילופי-הנוסחאות.

לפי המבנה הספרותי של המדרש, התשובה תהיה בשורה 4: "שנאמר...". בנבואה, שקיבלה רבקה מפי האל טרם לידת הבנים. אז נאמר לה: "שני גויים בבטןך, ושני לאומים ממעיך יפרדו... ורב יעבד צעיר" (בראשית כ"ה, כג).

כאן עולה השאלה – מה משמעות נבואה זו?

התשובה – במרכז המדרש בשורה 3: "שהדבר תלוי בה".

ניתן להבין את הביטוי "תלוי בה" כך: ברבקה עצמה קיימים שני ניגודים: הבית שהגיעה ממנו – כנגד הבית שהיא בונה. ניגודיות זו באה לידי ביטוי בדור-ההמשך.

פרשנות זו מעלה תהייה: הרי דווקא היה לה, לרבקה, להצטער יותר על כך ש"הדבר תלוי בה", ועל כן מורת-הרוח שלה הייתה אמורה להיות גדולה יותר.¹⁸

לכן נראה לי לפרש את הביטוי "תלוי בה" בדרך אחרת:

כעת יש לרבקה הידע מה שהיא תעשה הודות לידע זה. הדבר **תלוי בה** ובהחלטותיה. בחירתה **שלא** לספר ליצחק על דבר הנבואה הייתה **תלויה בה, בבחירתה האישית**.¹⁹ כתוצאה מבחירה זו – נגרמה מורת-רוח גדולה יותר ליצחק. אילו הייתה מספרת ליצחק, ודאי שלא היה מופתע. מורת-הרוח בעקבות המוקנות הנפשית למעשיהן של נשות עשו הייתה בודאי פחותה באופן משמעותי.²⁰

נראה, כי הדרשן רצה להכין את קהל שומעיו לפרשה הבאה:

הפסוק, המופיע מיד לאחר פרשת נשות עשו ומורת-הרוח שנגרמה להוריו, הוא: "ויחי כי זקן יצחק...ויקרא את עשו בנו הגדול..." (בראשית כ"ז, א). פסוק זה מעלה את התהייה הגדולה: כיצד לאחר מורת-הרוח, שנגרמה ליצחק מנשות-עשו – יצחק בכל זאת מזמן את עשו לקבל ברכה, ובמיוחד – ברכה, השמורה לבן הממשיך?! הקורא עלול לחשוך ביצחק, כי עשה טעות בשיקול-הדעת.

המדרש מזים חשד זה ומבטל אותו כליל: יצחק לא יכול היה לדעת על מעשיו הרעים של עשו, כיוון שהוא לא קיבל נבואה על כך. ייתכן, שהמדרש רומז, כי עשו בביתו התנהג על-פי רצונם של אביו ואמו. מדרשים רבים עוסקים בכיבוד ההורים של עשו את הוריו, שהיה יוצא מגדר הרגיל.²¹ (ייתכן, שלולא הנבואה שקיבלה רבקה – גם היא לא הייתה יכולה לדעת, מי הוא הבן הזכאי לברכת אביו, ומי אינו ראוי לה). נשות-עשו גרמו ליצחק מורת-רוח רבה כל-כך, באותה מידה שהיה מגלה, כי נשות-יעקב עובדות עבודה זרה. מבחינת יצחק לא היה הבדל בין יעקב לעשו בגלל חוסר הידע שהיה ברשותו. כאן יש חידוש של הדרשן, הטוען, לדעתי, שֶׁלו הייתה רבקה מספרת ליצחק את דבר הנבואה, ואז הדבר לא היה גלוי רק לה, אלא גלוי גם לו, הייתה נמנעת אי-נעימות רבה בכל העתיד להתרחש בין יצחק – לבניו, וביניהם – לבין עצמם. על-כן, כל המשך

18. פירוש מתנות כהונה, **מדרש רבה**, עמ' קכח: "תלוי בה וכו', דכתיב **בבטנה**; משמע, שהיא גרמה, שהיתה בת רשעים...".

19. הנצ"יב, בפירושו **העמק דבר**, לפסוק "ותקח הצעיר ותתכס" (בראשית כ"ד, טו) אומר: "...שהיו יצחק ורבקה מחולקים בדעות, ומכל-מקום לא מצאה רבקה לב להעמיד את יצחק על דעתה בדברים נכוחים, כי היא יודעת (את) האמת, כי עשו – רק ציד בפיו, וכן – בשעת הברכות...".

20. ראו: גם י' בן-נון, **פרקי אבות**, אלון שבות תשס"ג, עמ' 154-164.

21. בראשית רבה סה, טז: "ותקח רבקה את בגדי עשו בנה הגדל התקדמות אשר אתה בבית" (בראשית כ"ז, טו)... אמר רבי שמעון בן גמליאל: כל ימיי הייתי משמש את אבא, ולא שמשתי אותו אחד ממאה, ששימש עשו את אביו, שאני הייתי משמשו בבגדים מלוכלכים, וכשהייתי יוצא [לשוק הייתי יוצא] בבגדים נקיים, אבל עשו – בשעה שהיה משמש את אביו, משמשו בבגדי מלכות. אמר: אין כבודו של אבא (=של אבא) אלא בבגדי-מלכות.

תולדות יעקב ועשו **תלויים בה** – לא מעצם היותה בת לעובדי עבודה זרה, אלא מעצם ידיעתה את דבר הנבואה על שני בניה והחלטתה להסתיר דבר זה מיצחק.

אם כך – נוכל להבין את משפטים 2 ו-3 באופן שונה ממה שהראינו לעיל: הם המשך אחד של רעיון זהה: שהייתה **יודעת מקודם לכן**, שהדבר **תלוי בה**. עצם ידיעתה ובחירתה **שלא** לומר ליצחק – גרמה להסתבכות הסיפור ולצורך לתחבל תחבולות רבות לשם התרת הסבך.

ייתכן, שבמדרש זה קיימת ביקורת על רבקה. אם קיימת ביקורת זו, הרי היא סמויה ואינה גלויה ובוטה – כביקורת, המופנית כנגד רבקה במדרש א'. יצחק מוזכר תחילה, כיון שדבר-מה, אשר תלוי היה ברבקה, לא הועבר אליו כראוי. עצם הזכרתו תחילה אינו מהווה באופן מובהק יתרון או חסרון.

ציון העובדה, כי דבר-מה היה גלוי לרבקה, ולא ליצחק, ותוצאותיו תלויות בה – מעמיד את רבקה במקום מכובד וראוי ביחס ליצחק.

3.2. שהדיבור גלוי בה:

בכתב-יד אחרים (כתב-יד האחים טריעסטי. כתב-יד אקספרד), נוסח תשובת המדרש: "שהדיבור **גלוי בה**".

לפי נוסח זה, לידת עשו כבן, שיצא לתרבות רעה, הייתה גזרת-שמים שנתגלתה לרבקה – גזרה, שהייתה **גלויה לה**.

גם לפי נוסח זה, רבקה ידעה ולא עשתה דבר עם ידיעתה זו, אך המדרש בנוסח זה מתמקד במידת המוכנות הנפשית של יצחק ורבקה למעשי נשי עשו ומוריד את האחריות להתגלגלות ההיסטוריה מעל כתפי רבקה ומותיר אותה בידי שמים.

4. ניתוח מדרש ג': יוצא בשוק ולמד בינה

ד"א

1. למה ליצחק תחילה?
2. שדרכה שלאשה להיות יושבת בתוך ביתה,
3. **דרך האיש להיות יוצא בשוק ולמד בינה מבני אדם.**
4. וזה – על שכהו עיניו ויושב בבית.
5. לפיכך ליצחק תחילה.

ניתן לראות, כי מדרש זה בנוי גם הוא, במבנה ספרותי-צורני-כימאסטי.²² שורות 1+5 מהוות פתיחה וסיום למדרש. שורות 2+4 מהוות מסגרת למדרש והכנה למוקד המדרש, המופיע בשורה 3.

התשובה, שמדרש זה משיב על השאלה: למה ליצחק תחילה, כפי שמשמע משורה 3 – מתייחסת למידת הנוכחות של יצחק ביחס למידת-הנוכחות של רבקה לצד נשות עשו (יוצא

22. ראו: פרנקל (לעיל הערה 5) – הפניה למבנה כימאסטי.

בשוק – כנגד יושבת בתוך ביתה). בהמשך אראה, כי המדרש מתייחס בתשובתו גם למידת הבינה וההבנה שהייתה ביצחק למצב המתרחש בביתם (ולמד בינה).
 על-פי מדרש זה מתפרשת מורת-הרוח – כנובעת מהעובדה, שעד עתה לא הובן המצב כראוי.
 הזכרת שמו של יצחק תחילה בעניין מורת-הרוח – אינה לזכותו.

4.1. דרכה של אישה להיות יושבת בתוך ביתה

בקריאה ראשונית נראה, כי המדרש מתמקד בנוכחותם של יצחק ורבקה לצד נשי עשו, בנס. המדרש יוצא מהנחה, כי מקומה של האשה – בבית (שורה 2). מצב זה יוצר מוקדי-חיכוך רבים בין חמות לכלותיה, כאשר הנשים יושבות רוב היום בבית אחד. לעומתה, יצחק, שנוכחותו בבית מועטת – אמור היה להרגיש מאוחר יותר במתח.
 אם כן מתחדדת השאלה: מדוע הוזכר יצחק תחילה, ולא רבקה, והרי לפי דרכו של עולם דווקא רבקה היא, שהייתה אמורה לחוות את מורת-הרוח באופן משמעותי יותר ממנו.
 המדרש משיב, בשורה 4: לפי שכהו עיניו ויושב בבית. תפקוד עיניו של יצחק ירד – עד כדי כהות-העיניים באופן מוחלט. לפיכך נאלץ יצחק לוותר על תפקידו הטבעי – בחוץ – ולשבת בבית. בשיבתו בביתו הכיר יצחק את מעללי-כלותיו, ולכן מורת-הרוח שלו נזכרת תחילה.

במדרש זה מתעוררת שאלה, המתייחסת הן לסגנון והן לתוכן:

המדרש מאריך, לכאורה, במקום שניתן היה לקצר בו: ניתן היה למקד את סיבת מורת-הרוח "על שכהו עיניו ויושב בבית". לשם מה החליט המדרש להוסיף את השורות 2 ו-3: "שדרכה שלאשה להיות יושבת בתוך ביתה, ודרך האיש להיות יוצא בשוק ולמד בינה מבני-אדם"?
 לצורך הבנת העניין – אשווה מדרש זה עם מדרש אחר ב בראשית רבה,²³ אשר שורות 2+3 מופיעות גם בו על הפסוק: "ויבן ה' אלקים את הצלע" (בראשית ב', כב).

4.2. ניתן בה בינה יותר מן האיש

בראשית רבה י"ח, א:

בראשית ב', כב ויבן ה' אלהים את הצלע וגו'.

ר' אלעזר בשם ר' יוסי בן זימרא:

ניתן בה בינה יותר מן האיש.

דתנינן תמן: בת אחת עשרה שנה ויום אחד – נדריה נבדקין; בת י"ב שנה ויום אחד – נדריה קיימין, ובדקין כל י"ב. בן י"ב שנה ויום אחד – נדריו נבדקין; בן י"ג שנה ויום אחד – נדריו קיימין, ובדקין כל י"ג שנה.

ר' ירמיה בשם ר' שמואל בר רב יצחק: **אית דמחלפין:**

דרכה שלאשה להיות יושבת בתוך ביתה,

23. ראו: מדרש בראשית רבה י"ח, א (מהדורת האודור-אלבק, א', עמ' 160-161).

ודרכו של איש להיות יוצא לשוק וללמד בינה מבני אדם.

מדרש מגדרי זה מציג שתי דרכים, הסותרות זו את זו בהתייחסות לאשה:

1. יש בינה יתרה באישה על-פני האיש (ניתנה בה בינה יותר מן האיש).
2. יש בינה יתרה באיש על-פני האישה. (אית דמחלפין): במהלך חייו יוצא האיש לשוק ולומד בינה, ואילו האישה נשארת בביתה, וכתוצאה מכך, נוצר בה – על-פי המדרש – חסך של בינה.

בשני המדרשים מופיע מטבע-לשון דומה, בעל מגמה פטריארכלית ברורה, אשר לפיה במהלך חייו צובר האיש עדיפות בתחום הבינה על-פני האישה.²⁴

אם כן, מעבר להתמקדות בנוכחות יצחק לצד כלותיו – מתמקד המדרש אף במידת ההבנה של יצחק את המצב הקיים בביתו:

ותהיין מורת רוח – הגילוי הפתאומי למצב המתרחש בבית – בעקבות נישואי עשו – והידיעה, כי עד כה הוא לא הבין מצב זה – גרמו מורת-רוח ליצחק. ייתכן, כי לו הייתה לו הבנה והפנמה של המתרחש במשך חיי עשו עד כה, אולי לא הייתה נגרמת לו מורת-רוח מנישואיו.

כאן יוצא המדרש מהנחה, שיצחק המוזכר תחילה הוא בעל מורת-הרוח הַרְבֵּה יותר, ומכאן – בעל ההבנה הפחותה. המדרש אינו דן ברבקה, אך כפועל יוצא מדבריו – ניתן להבין, כי דווקא רבקה הנזכרת אחריו היא בעלת הבינה היתרה.

הנחה זו עומדת בסתירה לתפיסת-עולמו הפטריארכלית של המדרש, שהוא יפרטה בשורות 2 ו-3. הקושי המהותי שעומד בפניו הוא מחויבז-המציאיות:

למה ליצחק תחילה (שורה 1)?

אם כן, שואל המדרש: כיצד ייתכן, שיצחק לא הבין מה שרבקה כן הבינה? מדוע יצחק מוזכר תחילה, והרי בינתו מרובה משל האישה – בשל היותו איש, כפי שאנו מכירים מהכלל, אשר היה, כנראה, ידוע ומוכר וייצג את תפישת עולמו:

שדרכה של אישה להיות יושבת בתוך ביתה (שורה 2).

ודרך האיש להיות יוצא בשוק וללמד בינה מבני אדם (שורה 3).

בתשובתו על תמיהה זו, מסביר המדרש בשורה 3, שאכן באופן עקרוני, בינתו של האיש, **היוצא בשוק ולמד בינה** – נעשית מרובה מבינתה של האישה. אך כאן נוצר מצב שונה ויוצא דופן: עקב פגם גופני והמוגבלות הנובעת ממנו – השתנו סדרי הדברים. עיני יצחק כהו, והוא נאלץ לשבת בבית ולא לצאת בשוק (שורה 4) ולא ללמוד בינה מבני-אדם, על-כן, באופן חריג, דווקא אצל יצחק נוצר חסך בבינה.

24. מקריאה פמיניסטית של מדרש זה – ניתן לראו: ת, כי המגמה העולה מ"אית דמחלפין" היא רק מגמה פטריארכלית, לכאורה. גם לפיה אין חייבים להבין, שהאיש מלכתחילה בנוי כבעל יתרון בתחום הבינה: עליו לעמוד כל חייו על מנת להגיע לרמת הבינה, אשר האישה נחנה בה מלידתה. על-פי מגמה זו נוכל להסיק, כי אם האישה תשב כל היום בביתה, ואילו האיש יצא וילמד בינה, הוא יגיע לרמת-בינה גבוהה משלה, אך, כאמור, לאחר עמל רב. לדעתי, היתרון נשאר באופן מובהק אצל האישה על-פי חז"ל גם במגמה זו: בינתו של האיש היא תלויה בדבר, והיא שברירית מעיקרה. השאלה העולה מאליה היא, מה יקרה למידת הבינה של האיש והאישה במצב, אשר בו מסיבה כלשהי תצא האישה לשוק או יאלץ האיש לשבת בבית. במקרה כזה עוסק המדרש שלפנינו מבראשית רבה ס"ה.

4.3. כשהאיש גדול, הוא מבין יותר

חיזוק למגמה הנזכרת לעיל – ניתן לראות במדרש מאוחר יותר, **מדרש אגדה**:²⁵
בראשית ב', יט ויצר ה': ויבן ה' אלהים את הצלע...
ד"א ויבן.

מלמד, שנתן הקב"ה בינה לנקבה – יותר מן הזכר,

אבל הזכר – לאחר שהוא גדול ויוצא לחוץ, לומד בינה מבני אדם.

לכך האיש – כשהוא גדול, הוא מבין יותר מן האשה.

נראה, כי המדרש שלפנינו מפרש את המדרש בבראשית רבה י"ח, א: הוא אינו רואה סתירה בין החלק הראשון של המדרש, אשר בו ניתנה בינה לתורה לאישה – לבין החלק השני: אית דמחלפין. מדרש זה רואה בנייתו הבינות השונות – ניתוח של תקופות שונות בחיי האיש והאישה: עם הלידה מקבלת הנקבה בינה יתרה על-פני הזכר. במהלך השנים יוצא הגבר לשוק, ואז "אית דמחלפין": שם רוכש הגבר בינה יתרה, והוא "מבין יותר מן האישה" – כדברי המדרש. כעת נוכל להבין ביתר קלות, מדוע יצחק, אשר נאלץ לשבת בבית, לא רכש את הבינה היתרה המיועדת לו.

5. סיכום

לפני עורך-המדרש – ניצבו שלושה מדרשים:

שלושת המדרשים דנים בתמיהה: מדוע יצחק מוזכר לפני רבקה בעניין מורת-הרוח של שניהם מהתנהגותן הקלוקלת של נשי-בנם, עשו.

המדרשים השונים מעצימים את דמותו של יצחק ומנסים להוכיח בדרכים שונות, כי עצם הזכרתו תחילה היא לזכותו. מכלל הן – אתה שומע לאו, ודמותה של רבקה מתגמדת.

גם כאשר הזכרת יצחק תחילה תתפרש בדרך שאינה לחלוטין לזכותו, יתלה המדרש את הדבר בפגם טכני או פיזיולוגי, שאינו תלוי במהותו של יצחק.

נראה, כי עורך המדרש לא היה תמים-דעים עם גישה זו, והוא מבקש לנפץ מיתוס זה.

העורך בחר לסדר את המדרשים בהדרגה יורדת מבחינת העצמת דמותו של יצחק:

מדרש א': יצחק בן קדושים. (נשים-לב, כי במקבילה ממדרש-אגדה – לפסוקנו בבראשית שהובאה לעיל – מוזכר יצחק כעולה תמימה – דבר, התלוי בו ובהתנהגותו, אך המדרש ב בראשית רבה, אשר ייתכן, כי הכיר גרסה זו, בחר דווקא ביצחק כ"בן קדושים" – דבר, שאינו תלוי בו, אלא באבותיו). מכל מקום, מדרש זה מתחיל בשבחו של יצחק ללא סייג כלשהו.

מדרש ב': ליצחק יש חוסר במידע. כל ה"משחק" תלוי ברבקה. מהיכרות עם הדמויות, עם עברן ועם מה שכל דמות מייצגת – היה מתבקש, שהנבואה תינתן דווקא ליצחק, ולא

25. ראו: מדרש אגדה (לעיל הערה 13, עמ' ז).

לרבקה. בנתינת הנבואה לרבקה ובגלגול העניינים באופן שהכל יהיה תלוי בה – חוסר-הידע אמנם מוצג במדרש כיתרון ליצחק, אך העצמת דמותו של יצחק מתחילה להיסדק.

מדרש ג': ליצחק אין בינה יתרה על-פני רבקה. אמנם הסיבות לכך אינן תלויות בו, אך אין ספק, כי במאזני-השוואה בין יצחק לרבקה, כאשר נקודת-המוצא הייתה לטובת יצחק על-פני רבקה באופן משמעותי ומהותי, הרי נוצר כאן שוויון בין יצחק לרבקה, וממילא – שחיקה בדמות יצחק ובמעמדו.

בניפוץ המיתוס של דמות יצחק כבן-קדושים, אשר אינו יכול לשאת אפילו את ריחה של עבודה זרה – מכשיר עורך הקובץ את הקרקע לקראת המשך הסיפור המקראי והמדרשי שבצדו. מגמה זו של המדרש מתיישבת היטב עם המשך המדרשים, שלא עסקתי בהם במאמר זה, ועל-כן אזכירם בקצרה ללא מחקר מעמיק.

המדרש, הבא אחרי שלושת מדרשים אלו ועדיין פותח בדיבור המתחיל: ותהיין מורת רוח ליצחק ולרבקה, הוא: אמר ר' יהושע בן לוי: הורו לסלק ממנו רוח הקודש.

לא די, שלצד היותו של יצחק אבינו בן-קדושים, נחסך ממנו מידע, שהיה עשוי לסייע לו; לא די, שנאלץ לשבת בביתו, ובכך נחסכה ממנו האפשרות לרכוש בינה יתרה, אלא כעת גם רוח-הקודש, שהיה בידה לסייע ליצחק בהענקת הברכה מלכתחילה לבן הראוי לכך – נלקחת ממנו.

ניתן לראות, כי לפי עניינו היה צריך מדרש זה להיות ערוך **לפני** הקובץ שלפנינו, כיוון שהוא מסביר את המילים: מורת-רוח. לאחר ההסבר ניתן היה לשאול: "למה ליצחק תחילה"? העורך בחר להביא מדרש זה לאחר הקובץ וכהמשך ישיר למגמתו, כפי שהסברתי לעיל.

קובץ המדרשים הבא (בראשית רבה ב' ס"ה, ה עמ' 716) פותח בד"ה "ויהי כי זקן יצחק", ומכיל מספר פתיחות, שעניינן הוא, שכהות-עיניו של יצחק הייתה עונש על מעשה שעשה: "...וצדקת צדיקים...יסורו ממנו (ישעיה ה', כג – בנוסח המקרא: יסירו (בי' – בבניין הפעיל – במקום בניין קל במדרש) – זה יצחק: על-ידי שהצדיק את הרשע, עיניו כהות...".

נוכל לסכם ולומר, כי עורך המדרש בחר במכוון לסדר את שלושת המדרשים בקובץ אחד, ודווקא על-פי סדר זה. העורך בחר בקו פרשני, המנפץ את המיתוס של יצחק כגיבור יודע-כל, ובכך מכשיר את הקרקע ומצמצם במידת-מה חלק מהתמיהות הרבות, שעוד נכוננו לקורא בהמשך הסיפור המקראי.

